

Μνήμων

Τόμ. 22 (2000)

Γ. Β. Λεονταρίτης, Η Ελλάδα στον Πρώτο Παγκόσμιο Πόλεμο, 1917-1918

ΣΠΥΡΟΣ ΜΑΡΚΕΤΟΣ

doi: [10.12681/mnimon.595](https://doi.org/10.12681/mnimon.595)

Βιβλιογραφική αναφορά:

ΜΑΡΚΕΤΟΣ Σ. (2000). Γ. Β. Λεονταρίτης, Η Ελλάδα στον Πρώτο Παγκόσμιο Πόλεμο, 1917-1918. *Μνήμων*, 22, 269-275. <https://doi.org/10.12681/mnimon.595>

ΒΙΒΛΙΟΚΡΙΣΙΕΣ

Γ. Β. Λεονταρίτης, *Η Ελλάδα στον Πρώτο Παγκόσμιο Πόλεμο, 1917-1918*, Αθήνα, ΜΙΕΤ, 2000, 709 σ.

Η Ελλάδα της πολεμικής δεκαετίας από το 1912 ως το 1922 παραμένει μια άγνωστη χώρα και μάλιστα πολύ πιο άγνωστη απ' ό,τι τα κυριότερα ευρωπαϊκά κράτη την ίδια εποχή. Μεσολάβησαν βεβαίως ορισμένες προσπάθειες λογοτεχνικής αναπαράστασης της πολεμικής εμπειρίας — με σημαντικότερη μεταξύ τους τη γνωστή μας *Ζωή εν τάφω* του Μυριβήλη· εκδόθηκαν επίσης κάποιες αυτοβιογραφίες, συνήθως χωρίς ιδιαίτερες αξιώσεις περιεκτικότητας κι εμβάθυνσης, ενώ μερικά δημόσια πρόσωπα κυκλοφόρησαν τα απολογητικά τους απομνημονεύματα ή και ξερά απανθίσματα δημόσιων εγγράφων, όπως έκανε λίγο πολύ ο Γεώργιος Στρέιτ. Σε γενικές γραμμές όμως τα τραύματα της εξωτερικής κι εσωτερικής σύγκρουσης εκείνων των χρόνων αχάζι μόνον αποτυπώθηκαν στην εγχώρια πνευματική και καλλιτεχνική παραγωγή. Ακόμη και στα κείμενα που εκθέτουν πιο αποκαλυπτικά τις ιδέες, τις ψυχικές διαθέσεις και τα καθημερινά γεγονότα — λόγου χάρη στα ημερολόγια των αδελφών Δραγούμη — διαπιστώνουμε έντονες τάσεις παρασιώπησης και αυτολογοκρισίας. Τούτη η θεσμοποιημένη αφασία και ακρισία συντηρήθηκε ως τη μεταπολεμική περίοδο: μέχρι την εμφάνιση του πρώτου πραγματικού ιστορικού αυτής της εποχής, που δεν ήταν άλλος από τον Γιώργο Λεονταρίτη, συχνά εκθειάζονταν σαν κορυφαία επιτεύγματα της σχετικής γραμματικής διάφορα προπαγανδιστικά ή και παραληρηματικά συμπίληματα.

Περιττεύει να υπεισέλθουμε εδώ στις ποικίλες εξηγήσεις — κοινωνιολογικής, ψυχολογικής ή ιστορικής φύσης — τούτων των σιωπών. Ας προσπαθήσουμε μόνον, αν όντως θέλουμε να κατανοήσουμε τι σήμαινε για την Ελλάδα και για ολόκληρη την Ευ-

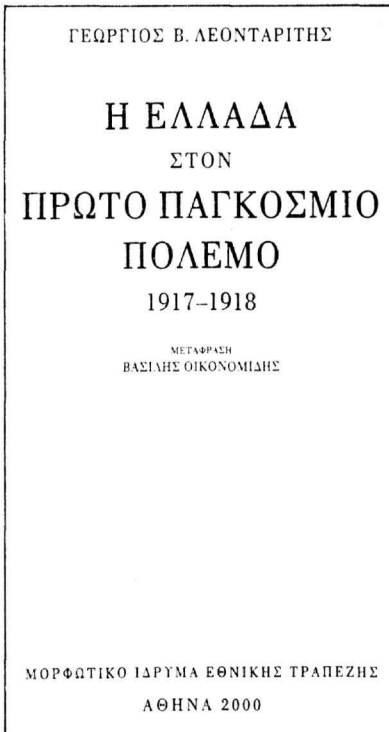
ρώπη αυτός ο πόλεμος, να συλλάβουμε νοερά, με την ατελή προσέγγιση της φαντασίας μας, τα βουβά μαρτύρια των αμάχων και τον πανικό των παγιδευμένων στρατιωτών στα βάθη των χαρακωμάτων, ή τον τρόμο μπροστά στις μαζικές σφαγές, τα δηλητηριώδη αέρια και άλλα αδιανόητα προηγουμένως όπλα. Ωστόσο, τέτοιες προσπάθειες είναι μάλλον μάταιες. Ός σήμερα — και ας μεσολάβησαν ένας ακόμη παγκόσμιος πόλεμος και το Ολοκαύτωμα — η ιστορική αφήγηση και η ίδια μας η γλώσσα στερούνται τις νοητικές κατηγορίες και τα κατάλληλα εκφραστικά μέσα για να αναπαραστήσουν επαρκώς τέτοιες εμπειρίες. Μπορούμε μολατούτα, μέσα από τις μακάβριες στατιστικές και τις εμπειριστατωμένες εξηγήσεις που μας παραδίδει η νεότερη ιστοριογραφία, να ψηλαφήσουμε το πραγματολογικό περιγράμμα αυτής της ασύλληπτων διαστάσεων τραγωδίας. Τότε συνήθως διακρίνουμε στον Μεγάλο Πόλεμο έναν οικτρό, αλλ' όχι απρόσμενο εκτροχιασμό του διεθνούς συστήματος και των κυρίαρχων ιδεολογιών· αντικρύζουμε ακόμη, στο μέτρο που μας ενδιαφέρει επίσης να κρίνουμε τους ανθρώπους, ένα κολοσσιαίο έγκλημα των ευρωπαϊκών ιθυνόντων, απρομελέτητο, αλλά συνάμα συνειδητό και τερατώδες, εις βάρος των γειτονικών λαών όσο και των ιδίων των ηττημένων τους.

Η μνημειώδης *Ελλάδα στον Πρώτο Παγκόσμιο Πόλεμο* του Λεονταρίτη είναι ένα από τα βιβλία που δείχνουν πόσο είναι βάσιμες τέτοιες ετυμολογίες. Ο συγγραφέας εδώ συνεχίζει την ανάλυση από τη χρονική στιγμή όπου διακόπτεται μια σημαντική παλαιότερη μελέτη του, *Η Ελλάδα και οι Μεγάλες Δυνάμεις το 1914-1917*, που εκδόθηκε στα αγγλικά το 1974, αλλά

τώρα έχει ευρύτερη στόχευση και μεγαλύτερο βάθος πεδίου. Στο πρώτο μέρος εξετάζει την εσωτερική πολιτική της Κυβέρνησης Βενιζέλου από την πτώση του κωνσταντινικού καθεστώτος στην Αθήνα, τον Μάιο του 1917, ως τη λήξη του Πρώτου Παγκόσμιου Πολέμου, και επίσης ανατέμνει με ιδιαίτερα διαφωτιστικό τρόπο την οικονομική πλευρά της πολεμικής προσπάθειας, ενώ στο δεύτερο μέρος, που είναι και αρκετά συντομότερο, αναλύει τις δολι-

αλλά γενικότερα στη μελέτη του Πρώτου Παγκόσμιου Πόλεμου, η οποία ανανεώθηκε και από τις δύο πλευρές του Ατλαντικού τις δεκαετίες του 1970 και του 1980: κυκλοφόρησε στην Αμερική το 1990· την ίδια χρονιά με τους *Πεσόντες*, όπου ο Γκέοργκ Μος ανέταμε, μέσα από τα πρόσημα της κοινωνικής και της διανοητικής ιστορίας, τους νομιμοποιητικούς μύθους της ίδιας σύγκρουσης και λίγο μετά τις *Ιεροτελεστίες της άνοιξης* του Μόντρις Εκστάινς, που φώτισε κριτικά την εμπειρία αυτού του πρώτου ολοκληρωτικού πολέμου¹. Ιδιαίτερα πολύτιμη αρετή της είναι ότι, συσχετίζοντας συστηματικά τις ελληνικές εξελίξεις με εκείνες της υπόλοιπης Ευρώπης και αναδεικνύοντας τα νήματα που ένωσαν τις μεν και τις δε, ενσωματώνει με παραδειγματική διαύγεια την ιστορία της χώρας στο διεθνές πλαίσιο.

Η πολυεστιακή αυτή προσέγγιση απηχεί την ιδέα που αναπτύσσει παραστατικά ο συγγραφέας, ότι, κατά την εκάστοτε διαμόρφωση των πολιτικών σχεδίων, δεν είναι ποτέ δεδομένη η προτεραιότητα των εγχώριων ή των εξωτερικών παραγόντων, μολονότι σε ορισμένες περιστάσεις μπορεί να επικρατούν τούτοι ή οι άλλοι (σ. 15). Ο Λεονταρίτης στηρίζεται στην παραδοσιακή διπλωματική ιστορία, η οποία εστιάζει την προσοχή της στα κίνητρα και τις επιλογές των πολιτικών ηγεσιών. Στην *Ελλάδα στον Πρώτο Παγκόσμιο Πόλεμο* παρακολουθεί τις εξελίξεις της εποχής κυρίως μέσα από τα μάτια των διπλωματικών παρατηρητών — μια προσέγγιση κατά κάποιον τρόπο αναγκαστική, στο μέτρο που ήταν και παραμένει περιορισμένη η πρόσβαση στα ούτως ή άλλως ελλιπή κρατικά μας αρχεία. Ωστόσο έχει, όπως είπαμε, πεδίο πολύ ευρύτερο από τα περισσότερα έργα διπλωματικής ιστορίας, καθώς συνθέτει την άριστη επο-

χοδρομίες της ελληνικής διπλωματίας κατά το ίδιο διάστημα.

Χάρη στη συνθετική της οπτική και τη λεπτομερή της ανάλυση, η *Ελλάδα στον Πρώτο Παγκόσμιο Πόλεμο* μπορεί να συγκριθεί με ελάχιστα έργα διπλωματικής ή πολιτικής ιστορίας· στο νου έρχεται κυρίως εκείνο του Τζων Πετρόπουλου για την πρώτη περίοδο μετά τον Αγώνα της Ανεξαρτησίας. Αποτελεί μια πολύ σημαντική συμβολή όχι απλώς στην ελληνική ιστορία,

1. Georg L. Mosse, *Fallen Soldiers. Reshaping the Memory of the World Wars*, Νέα Υόρκη-Οξφόρδη 1990· Modris Ecksteins, *Rites of Spring. The Great War and the Birth of the Modern Age*, Βοστώνη 1989.

πτεία των πρωτογενών και δευτερογενών πηγών με στοιχεία κοινωνικής ιστορίας και ιστορίας των ιδεών.

Αξιοποιώντας αριστοτεχνικά τις δυνατότητες τούτης της σύνθετης οπτικής, ο Λεονταρίτης κατορθώνει να ιχνογραφήσει ένα συναρπαστικό αραβούργημα επάνω στον καμβά των κοινωνικών και οικονομικών εξελίξεων της εποχής, τις οποίες ζωγραφίζει με πιο αδρές γραμμές. Ανατέμνοντας τις επιδράσεις των εγχώριων και των εξωτερικών παραγόντων αναδεικνύει αλλού τη συγκυρία και αλλού την αναγκαιότητα των εκάστοτε εκβάσεων. Έτσι, στα πρώτα κεφάλαια μας δείχνει με δραματικότητα πόσο έκτακτες συγκυρίες επέτρεψαν στην αντανόφιλη μερίδα και στους Γάλλους να ανατρέψουν αναίμακτα το 1917 τον μονάρχη και την κυβέρνηση του: η ομαλή μεταβίβαση της εξουσίας δεν ήταν διόλου δεδομένη και χρειάστηκαν εξαιρετικά επιδέξιοι χειρισμοί, αλλά και πολλή τύχη, για να αποφευχθεί η έκρηξη ενός αληθινού πολέμου μεταξύ των δύο αντίπαλων ελληνικών κρατών, των Αθηνών και της Θεσσαλονίκης.

Επίκεντρο της πλοκής στην Ελλάδα στον Πρώτο Παγκόσμιο Πόλεμο είναι το κέντρο της Αθήνας και ειδικότερα οι χώροι, απ' όπου εκπορεύονταν οι πολιτικές αποφάσεις. Δύσκολα θα διαφορνούσε κανείς με τη στρατηγική αυτή επιλογή του πεδίου έρευνας, που έχει, νομίζω, προτεραιότητα εφόσον οι γνώσεις μας για εκείνη την εποχή παραμένουν στοιχειώδεις. Η λεπτομερής αναπαράσταση τούτων των κεντρικής σημασίας εξελίξεων και χώρων μάζ είναι παραπάνω από απαραίτητη προκειμένου να σχηματίσουμε μια πρώτη γενική ιδέα, την οποία, αν θέλουμε, μπορούμε κατόπιν με ειδικότερες μελέτες να εξειδικεύσουμε ή να τροποποιήσουμε κατάλληλα. Όσπου να την εξασφαλίσουμε όμως αυτή την εποπτεία δεν ξέρουμε πού πέφτουν οι ψηφίδες που ανασύρουμε από το πέλαγος των πολιτικών δεδομένων ούτε πώς πρέπει να ερμηνευτεί η σημασία τους ούτε καν πού και γιατί θα έπρεπε να ψάξουμε.

Για παράδειγμα, αν εστιάζαμε την έρευνά μας όχι τόσο στην κεντρική πολιτική σκηνή όσο σε ορισμένες γεωγραφικές περιφέρειες, ίσως να καταλήγαμε σε εικόνες αρκετά διαφορετικές από αυτήν που μας δίνει η Ελλάδα στον Πρώτο Παγκόσμιο Πόλεμο. Εκείνο τον καιρό, ας πούμε, η Κρήτη αντιμετώπισε διαφορετικά προβλήματα και διοικήθηκε με αλλιώτικο τρόπο απ' ό,τι η Πελοπόννησος, η πρωτεύουσα ή οι βόρειες επαρχίες. Ίσως κιόλας να διακρίναμε, αν αποκεντρώναμε το βλέμμα μας, τις ρίζες φαινομένων που επηρέασαν και-ρια την επόμενη περίοδο, αλλά δεν είχαν γίνει εγκαίρως ορατά στην πρωτεύουσα: φερ' ειπείν, την εκ των ενόντων εδραίωση ενός αυταρχικού κράτους, στηριγμένου στους στρατιωτικούς μηχανισμούς όσο και σε ανεξέλεγκτα παραστρατιωτικά σώματα, που δεν ξεκίνησε από την Αθήνα, αλλά από τα αστικά κέντρα και τη μεθόριο της Ηπείρου και της Μακεδονίας κατά τη διάρκεια των Βαλκανικών Πολέμων. Ωστόσο, μας είναι αδύνατο να συλλάβουμε και να αξιολογήσουμε αυτές τις τοπικές αρχικά εμβέλεις διαλεκτικές προτού εξοικειωθούμε με τη γενική εικόνα, την οποία φιλοτέχνησε ο Λεονταρίτης, όπως, άλλωστε, μας είναι αδύνατο να κατανοήσουμε τις εξελίξεις στην Ελλάδα του Πρώτου Παγκόσμιου Πολέμου αν αγνοούμε τις διεθνείς συντεταγμένες της ίδιας εποχής.

Όσον αφορά, τώρα, το ευρύτερο επιχείρημα του Λεονταρίτη, στον τόμο αυτό ο συγγραφέας ασκεί την πιο συγκροτημένη κριτική, που έχει διατυπωθεί μέχρι στιγμής στην κορύφωση του ελληνικού αλυτρωτισμού. Παραμερίζοντας τα στερεότυπα ρητορικά επιχειρήματα του εθνικισμού, μας εξηγεί ότι η εμπλοκή της χώρας στον πόλεμο «εναρμονιζόταν τόσο με το κυρίαρχο διεθνώς πολιτικό πρότυπο του επεκτατικού ιμπεριαλισμού όσο και με την κατά παράδοση αλυτρωτική πολιτική της Ελλάδας» (σ. 15). Ωστόσο, τούτη η αλυτρωτική προσπάθεια της Ελλάδας δεν θεμελιώθηκε στη δική της ισχύ, που ήταν ανεπαρκής, αλλά στο ιμπεριαλιστικό σύστημα και τις

αντιθέσεις των Μεγάλων Δυνάμεων, δηλαδή σε παράγοντες ανεξέλεγκτους και, οπωσδήποτε, υπερβολικά ευμετάβλητους για να στηρίξουν αξιόπιστα μια τόσο ριψοκίνδυνη πολιτική.

Εντέλει ο Βενιζέλος «δεν υπολόγισε σωστά το τρομακτικό οικονομικό και πολιτικό κόστος του πολέμου για ένα έθνος με ανεπαρκείς πόρους, καθυστερημένο ως προς την ανάπτυξη και διχασμένο από εσωτερικές διαμάχες. Πρόθυμος καθώς ήταν να χρησιμοποιήσει τον πόλεμο ως όργανο εσωτερικής και εξωτερικής πολιτικής, παρέβλεψε ή υποτίμησε τα ολέθρια παρακολουθήματά του. Αν πράγματι το μέτρο της επιτυχίας για την εξωτερική πολιτική είναι αφενός το να πείθει την κοινή γνώμη και αφετέρου το να δικαιώνεται εκ του αποτελέσματος, τότε ο Βενιζέλος δεν ελέγχεται οξυδερκέστερος από τους περισσότερους σύγχρονούς του πολιτικούς ηγέτες που οδήγησαν τους λαούς τους στον πόλεμο» (σ. 20). Η πολιτική αυτή ήταν εγγενώς αντιφατική, στο μέτρο που δεχόταν ως προϋπόθεση της εδαφικής επέκτασης όχι την ελευθερία της χώρας, αλλά την παγίωση της οικονομικής και πολιτικής της εξάρτησης. Η οποία είχε μάλιστα και μια ακόμη πιο δύσπεπτη διάσταση: «Σε τελική ανάλυση, η εξάρτηση από το εξωτερικό ήταν οργανικό συστατικό στοιχείο της δομής και των άρρηκτων ιδεολογικών τύπων της ελληνικής κοινωνίας» (σ. 149). Εδώ εννοούνται προφανώς οι ιστορικές προϋποθέσεις του εθνικισμού, που προσπαθούσε και ακόμη προσπαθεί με κάθε τρόπο να κρύψει το μυστικό της ελάχιστα εγγχώριας ή εθνικής καταγωγής του.

Αναλύοντας με οξυδέρκεια τους πολεμικούς στόχους, που τα αντίπαλα κράτη έθεταν συνεχώς και σε πρώτη ευκαιρία αναθεωρούσαν, ο Λεονταρίτης απομυθώνει τη σωβινιστική ρητορεία με την οποία τους νομιμοποιούσαν οι εκάστοτε οργανικοί διανοούμενοι του καθεστώτος και προάγει μια ριζική κριτική του εθνικιστικού φαινομένου. Καθώς δηλώνει από την πρώτη κιόλας σελίδα της εισαγωγής, «όπως

ακριβώς η αρχή της ισορροπίας των δυνάμεων χρησίμευσε στις κύριες Δυνάμεις ως πρόσχημα για ιμπεριαλιστική επέκταση, έτσι και η αρχή της εθνικής αυτοδιάθεσης προσέδωσε επίχρυσμα ηθικής δικαίωσης σε οποιαδήποτε διεκδίκηση προέβαλλαν τα κράτη εις βάρος των εχθρών τους» (σ. 13). Ειδικότερα, οι στόχοι του Βενιζέλου «ανταποκρίνονταν μεν στην προοπτική του πολέμου, αλλά δίχως πρόβλεψη για τη μορφή ή την έκβασή του. Κοντολογίς, την επεκτατική λογική της πολιτικής του τη συνέλαβε ο Βενιζέλος “εν κενώ”» (σ. 16). Η αιχμηρή διάγνωση, με την οποία επισφραγίζεται η μελέτη, μας δίνει το κλειδί για την κατανόηση των πολιτικών και διπλωματικών ακροτήτων εκείνων των τραγικών χρόνων.

Οι εδαφικές διεκδικήσεις της Αθήνας, οι ονειρικές υποσχέσεις της Μεγάλης Ιδέας, «εντάσσονταν οργανικά στο τότε ιμπεριαλιστικό σύστημα, το οποίο όμως λειτουργούσε ακόμη όπως ακριβώς πριν από την έκρηξη του Α΄ Παγκόσμιου Πολέμου. Τούτο και μόνο καθιστούσε τους στόχους της Ελλάδας άκρως δυσεπίτευκτους. Με το να προσδεθεί η χώρα στο άρμα του καταφανώς ισχυρότερου παράγοντα στην Ανατολή, της Μεγάλης Βρετανίας, κλονίστηκαν —σε μακροχρόνια κλίμακα— ακόμη περισσότερο οι επισφαλείς άξονες της πολιτικής του Βενιζέλου. Οι μετέπειτα εξελίξεις στη διάσκεψη της ειρήνης ανταποκρίνονταν μεν φαινομενικά στις προσδοκίες των Ελλήνων, ουσιαστικά όμως δεν αποτελούσαν παρά αυτοσχεδιασμούς της στιγμής και προσωρινά ημίμετρα με σκοπό να υπερπηδηθούν οι έριδες μεταξύ των Συμμάχων και η συνακόλουθη αδυναμία της Αντάντ να δώσει λύσεις στο τουρκικό ζήτημα. Με τα δεδομένα αυτά, η ύστερη εμπλοκή της Ελλάδας στη Μικρά Ασία ελέγχεται καταδικασμένη εκ προοιμίου. Το ιμπεριαλιστικό σύστημα δεν ήταν βέβαια μονολιθικό· τις εσωτερικές του αντιφάσεις τις καταδεικνύει άλλωστε η διχοστασία μεταξύ των Δυνάμεων της Αντάντ. Από την πλευρά της όμως η Ελλάδα δεν

είχε εκπληρώσει τις απαραίτητες εσωτερικές προϋποθέσεις, ούτε και διέθετε στη διεθνή πολιτική σκηνή ερείσματα τέτοια που θα της επέτρεπαν να εκμεταλλευθεί τον κατακερματισμό του ιμπεριαλιστικού συστήματος. Αν μάλιστα λάβουμε υπόψη μας τις αντικειμενικές διεθνείς συνθήκες κατά τη μεταπολεμική περίοδο, προκύπτει ότι ο Βενιζέλος “κατέστρωσε ανεδαφικές στρατηγικές για λάθος μάχες”. Αυτό δεν σημαίνει ότι η καταστροφή που επακολούθησε ήταν αναπόφευκτη, αλλά οι επιλογές και η όλη πορεία που ακολουθήθηκε συνέβαλαν στη γνωστή κατάληξη. Ο ελληνικός εθνικισμός στην επιδίωξη των απόστατων στόχων του αποδείχθηκε αυτοκαταστροφικός» (σ. 502-3).

Η πολιτική ηγεσία θα έπρεπε λοιπόν να έχει προβλέψει το ενδεχόμενο της καταστροφής, που ενέσκηψε τελικά το καλοκαίρι του 1922. Δεν ευθυνόταν όμως μόνον η βενιζελική παράταξη για τη δεινή ήττα, αλλά και η αντίπαλη πολιτική μερίδα, που ενστερνιζόταν εξίσου την εθνικιστική ιδεολογία. Οι ρίζες των συμφορών δεν βρίσκονταν στους τακτικούς χειρισμούς της εκάστοτε ηγεσίας, αλλά στους στρατηγικούς στόχους της Ελλάδας. Ο Λεονταρίτης βλέπει στη Μεγάλη Ιδέα, την οποία συμπεριέζονταν κωνσταντινικοί και Φιλελεύθεροι, μια ύβρι, που απαιτούσε νέμεσι· στην κατολίσθηση προς τον Πρώτο Παγκόσμιο Πόλεμο διακρίνει την τραγικά αναπόδραστη έκβαση της αναντιστοιχίας των ιδεολογικών επιταγών προς τις «αντικειμενικές δυνατότητες» της χώρας. ‘Όλοι μαζί οι «Έλληνες» υπονοβατούσαν υπό την επήρεια της αλτρωτικής ιδεολογίας, ως τη στιγμή της οδυνηρής κατακρήμνισης:

«Ο Βενιζέλος και οι σύγχρονοί του δεν μπορούσαν να απαλλαγούν από τις σιωπηρές θεμελιώδεις παραδοχές της τότε ελληνικής κοινωνίας. Το πώς αντιλαμβάνονταν τα πράγματα απέρρεε από τους αγώνες του 19ου αιώνα για εθνική ανεξαρτησία και ενότητα. Αφότου αναφάνηκε ο μεγαλοϊδεατισμός, επιβλήθηκε ως πρωταρχικό πρίσμα αντίληψης, στρεβλώνοντας αδιάλειπτα τις

παραστάσεις τους για τον κόσμο... ο μεγαλοϊδεατισμός έμελλε γρήγορα να γεννήσει πάμπολλ[λ]ες πλάνες... το ιδιαίτερο φορτίο της ελληνικής ιστορίας και σκέψης σφράγισε βαθύτατα τη συλλογική συμπεριφορά. Υπό το συσσωρευμένο βάρος των στρεβλωτικών τους παραστάσεων, οι Έλληνες άρχισαν τότε να καλλιεργούν την επικίνδυνη ψευδαίσθηση ότι θα μπορούσαν να ασκούν πολιτική με στόχους αναγόμενους στη δική τους αντίληψη περί “ιστορικών δικαιωμάτων”, η οποία συσκοτίζε τους στρατηγικούς περιορισμούς τους εγγενείς στην πολιτική πραγματικότητα. Έτσι η κυρίαρχη Μεγάλη Ιδέα απαιτούσε και επέβαλλε θυσίες τελείως δυσανάλογες προς τις αντικειμενικές δυνατότητες της χώρας και ασύμβατες προς τις διεθνείς συνθήκες. Ωστόσο, κάθε άλλος τρόπος αντίληψης και προσέγγισης των πραγμάτων θα βρισκόταν επίσης σε ασυμφωνία αφενός προς το ιμπεριαλιστικό πνεύμα της εποχής και αφετέρου προς τις ιστορικές, κοινωνικές και πολιτισμικές ιδιομορφίες της Ελλάδας — κοντολογίς, θα συνιστούσε αδιανόητη υπέρβαση των χωροχρονικών καταναγκασμών υπό τους οποίους τελούσαν ο Βενιζέλος και οι σύγχρονοί του» (σ. 18).

Ακόμη και αν δεν ήταν πράγματι «αδιανόητη» η απομάκρυνση από τον ιμπεριαλισμό και τον αλτρωτισμό, οπωσδήποτε ήταν δύσκολη υπόθεση, όπως μαρτυρά η περιορισμένη απήχηση των διεθνιστικών και σοσιαλιστικών ιδεών στην Ελλάδα ολόκληρο τον δέκατο ένατο αιώνα και ως την εποχή του Μεγάλου Πολέμου, κατά την οποία τις μελέτησε ο Λεονταρίτης στο σπερματικό παλαιότερο έργο του για τη γέννηση του ελληνικού εργατικού κινήματος. Απήχηση σίγουρα ασθενική, μολονότι απομένει να εξακριβωθεί πόσο διαδεδομένη ήταν στ’ αλήθεια μεταξύ του πληθυσμού η εθνικιστική ιδεολογία, που είχε τότε κατακυριεύσει τους διανοούμενους και την ελίτ μέσα από τις αντίπαλες ενσάρκώσεις της, οι οποίες και οδήγησαν στον Εθνικό Διχασμό. Κι έτσι ερχόμαστε στο άλλο μείζον πρόβλημα της νεότερης ελληνικής ιστορίας,

το οποίο τέμνει σ' αυτήν τη μελέτη ο Λεονταρίτης διακριβώνοντας τα δηλωμένα σκεπτικά και τις αληθινές αιτίες των αποφάσεων του Κωνσταντίνου, του Βενιζέλου και των άλλων πρωταγωνιστών, δηλαδή την αφετηρία της εσωτερικής σύγκρουσης, πρωτοφανούς ως τότε έντασης κι έκτασης, την οποία γνωρίζουμε ως Εθνικό Διχασμό.

Ο συγγραφέας εκθέτει πειστικά στην *Ελλάδα στον Πρώτο Παγκόσμιο Πόλεμο*, πώς έγινε αφορμή του Διχασμού η διχοστασία των ιθυνόντων σχετικά με την εξωτερική πολιτική. Η ελληνική διπλωματία εκ παραδόσεως ελεγχόταν από το Στέμμα, αλλά με τους Βαλκανικούς Πολέμους ο Βενιζέλος αμφισβήτησε αυτή την παράδοση όσο και τον αναπροσανατολισμό της Ελλάδας προς τις Κεντρικές Δυνάμεις, που επιδίωκε ο Κωνσταντίνος. Η σύγκρουσή του με τη δυναστεία σε τούτο το ζήτημα επιδεχόταν συμβιβασμό: «Αντίθετα προς τα κατ' ουσία περιθωριακά ριζοσπαστικά στοιχεία, που συνέδεαν αδιάφρηχτα την εξωτερική πολιτική με το κλίμα στο εσωτερικό της χώρας, χωρίς να διανοούνται ποσώς να το θέσουν σε ελάσσονα μοίρα, ο Βενιζέλος και οι στενοί συνεργάτες του υπέτασσαν τις παραμέτρους της εσωτερικής πολιτικής στις αναγκαιότητες της εξωτερικής και αναζητούσαν στο εξωτερικό τη δικαίωση τόσο της όποιας τακτικής ακολουθούσαν στο εσωτερικό όσο και της προϊούσας πολιτικής πλόωσης» (σ. 105). Ωστόσο, δεν ευσταθεί ο μύθος εκείνος, που καλλιέργησαν οι ιστοριογράφοι της εποχής του Ψυχρού Πολέμου και ορισμένοι επίγονοί τους, σύμφωνα με τον οποίο ο Βενιζέλος έστεργε τη διαίωση της δυναστείας (σ. 38 κ.ε.).

Το ύφος του Λεονταρίτη είναι κομψό και λιτό, ενώ και τούτη η μελέτη διαπνέεται, όπως και ολόκληρο το έργο του, από τον κλασικό τρόπο της ιστορικής γραφής, την ειρωνεία. Αυτή συνήθως εκφέρεται σιωπηρά, χωρίς σχόλια, με μόνη τη συστηματική αντιπαραβολή των σχεδιασμών των ιθυνόντων προς τα άδηλα σ' αυτούς δεδομένα, τα οποία εκ των υστέρων ανασύρει ο ιστορικός. Βλέπουμε λόγου χάρη έναν

σεβάσιμο πολιτικό αρχηγό πρόθυμα να παραδίδει λεπτομερείς πληροφορίες για την κατάσταση του ελληνικού στρατού στους Γερμανούς, την ώρα που εκείνοι ετοιμάζονται να κηρύξουν τον πόλεμο στην Ελλάδα (σ. 129). 'Η ακούμε έναν κορυφαίο τέως υπουργό να εξηγεί εμπιστευτικά στους Γερμανούς εκείνο, το οποίο ο ίδιος και η μερίδα του κατηγορηματικά αρνούνταν σε όλες τις κλίμακες, ότι δηλαδή ήταν στ' αλήθεια γερμανόφιλη η πολιτική του Κωνσταντίνου, για να εισπράξει σε απάντηση το δικό του δημόσιας χρήσης επιχείρημα, ότι στην πραγματικότητα αυτή η πολιτική δεν εξυπηρετούσε παρά μόνον τα ελληνικά συμφέροντα (σ. 128). Χωρίς να γίνεται ποτέ «θηρεύς σεσηπτότων», ο συγγραφέας αφήνει να φανούν οι αδυναμίες των ανθρώπων που κρατούσαν στα χέρια τους τις τύχες άλλων ανθρώπων, αλλά και παρουσιάζει ανάγλυφα τα τρωτά των ιδίων των θεσμών της οργανωμένης εξουσίας, όπως κάνει όταν αναδεικνύει την αποδιοργάνωση και το χάος, που επικρατούσαν στοεσωτερικό των διπλωματικών μηχανισμών.

'Όσον αφορά, τώρα, τα τυπικά στοιχεία του κειμένου, που ευτύχησε να μεταφραστεί από τον φιλόλογο και ιστορικό Βασίλη Οικονομίδη υπό την επίβλεψη του ίδιου του συγγραφέα και με την πολύτιμη συμβολή του Παντελή Λέκκα, και πρώτα πρώτα τη δομή του, η *Ελλάδα στον Πρώτο Παγκόσμιο Πόλεμο* είναι υποδειγματικά ευσύνοπτη. Εισάγοντας τα κεφάλαια ο συγγραφέας περιγράφει σφαιρικά και αναλύει τη διεθνή κατάσταση κατά τη δεδομένη χρονική στιγμή και κατόπιν παρακολουθεί διαδοχικά πώς εκτυλίσσεται η δράση στα επιμέρους πεδία που παρουσιάζει. Κλείνει κάθε ενότητα με ένα είδος πορίσματος, όπου συγκεφαλαιώνονται τα πιο ουσιώδη στοιχεία της ανάλυσης και επιχειρούνται χρήσιμες γενικεύσεις. Συνάμα σε ολόκληρο το έργο προσφέρει μια μουσική αίσθηση του ρυθμού με τη σταθερή επανάληψη των κεντρικών μοτίβων του, που σηματοδοτούν τις διαδοχικές πυκνώσεις και αραιώσεις της

πλοκής, καθώς αναπτύσσονται σε διάφορες παραλλαγές.

Η μνημειώδης μελέτη του Λεονταρίτη θέτει πολύ υψηλά κριτήρια, τα οποία θα πρέπει πλέον να εκπληρώνουν και στη χώρα μας οι νέες συμβολές σ' αυτό τον τομέα της ιστορικής γραφής. Συγχρόνως, αναδεικνύει την ανάγκη να ερευνηθούν εξίσου συστηματικά και διορατικά τα πριν και τα μετά από την πρώτη αυτή φάση του Διχασμού, δηλαδή οι Βαλκανικοί Πόλεμοι και

ο Μεσοπόλεμος. Μάλλον θα μείνει για πολύ καιρό το βασικό έργο πολιτικής και διπλωματικής ιστορίας, στο οποίο θα στηρίζεται η μελέτη της Ελλάδας κατά τον Πρώτο Παγκόσμιο Πόλεμο. Αλλά ποτέ δεν θα πάψει να αποτελεί απαραίτητο βοήθημα για τους ερευνητές των βαλκανικών περιπετειών του εικοστού αιώνα, όσο και για το μέρος εκείνο του καλλιεργημένου κοινού, που θα θέλει να εμβαθύνει στις ρίζες των σημερινών πολιτικών μας διλημάτων.

ΣΠΥΡΟΣ ΜΑΡΚΕΤΟΣ

Τριαντάφυλλος Αθ. Γεροζήσης, Ανταρτόπουλο στο ΔΣΕ. Το χαμένο ημερολόγιο, Αθήνα, Σύγχρονη Εποχή, 2000, 483 σ.

Γνωρίζουμε τον Τριαντάφυλλο Γεροζήση ως ερευνητή της ελληνικής κοινοβουλευτικής και συνταγματικής ιστορίας και ως μελετητή του ρόλου του στρατού στην ελληνική πολιτική ζωή. Στο τελευταίο του βιβλίο όμως ο Γεροζήσης εγκαταλείπει την οπτική γωνία του κοινωνικού επιστήμονα επιχειρώντας να καταγράψει και να αναδείξει τα βιώματα και τις αναμνήσεις του από τη συμμετοχή του στον Εμφύλιο Πόλεμο ως νεαρού εθελοντή αγωνιστή του Δημοκρατικού Στρατού στην περιοχή της Θεσσαλίας και της Νότιας Μακεδονίας*.

Το *Ανταρτόπουλο στο ΔΣΕ* είναι ένα βιβλίο απολογισμού, μια προσπάθεια διαχείρισης της ήττας. Στο βιβλίο αυτό, που ταλαντεύεται ανάμεσα στον ιστορικό ιδεαλισμό και την ιστορική μαρτυρία, το τραυματικό παρελθόν του Εμφυλίου Πολέμου υπεραναπληρώνεται, καθώς τα ηρωικά παραδείγματα των ανώνυμων αγωνιστών, που αποτυπώνονται στις σελίδες του, λειτουργούν ως κανονιστικό πρότυπο για το παρόν και το μέλλον.

* Ένα τμήμα της βιβλιοκρισίας δημοσιεύτηκε στο ένθετο «Βιβλιοθήκη» της εφημερίδας *Ελευθεροτυπία* στις 15 Σεπτεμβρίου 2000.

Πρόκειται για λόγο προσωπικής μαρτυρίας, λόγο πρωτοπρόσωπο, φυγόκεντρο εγωκεντρικό, υπόρρητα ενδοσκοπικό. Για ένα κείμενο που έχει μεικτό χαρακτήρα απομνημονεύματος και αυτοβιογραφίας, αφού συμπλέκει τον μικρόκοσμο των ατομικών παθών με τον μακρόκοσμο της πραγμάτωσης του πολιτικού οράματος ενός σημαντικού τμήματος της ελληνικής κοινωνίας. Για ένα κείμενο που προϋποθέτει τη δοκιμασία της μνήμης, το χρέος της ανάμνησης, της διαρκούς αναψήλαφησης, της δικαίωσης μέσα από την ουτοπία της αφηγηματικής αναπαράστασης των γεγονότων, της επικαιροποίησης του αγώνα των χαμένων συντρόφων, την ευθύνη, τελικά, της αφηγηματικής διάσωσης των ιχνών εκατοντάδων ανθρώπων. Αυτών που οι ιστορικοί έχουν συνηθίσει να αποκαλούν «σιωπηλούς μάρτυρες της ιστορίας» και οι οποίοι, όπως επιδιώκει να δείξει το βιβλίο του Γεροζήση, από ενεργούμενα της κρατικής εξουσίας και της κομματικής ηγεσίας κατόρθωσαν στις συνθήκες της Εθνικής Αντίστασης και του Εμφυλίου Πολέμου να μετατραπούν σε συνειδητά και ενεργά ιστορικά υποκείμενα.

Βιβλία σαν αυτό δικαιώνουν την άποψη του Paul Ricoeur για την κοινωνική προ-